

ПРОБЛЕМА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК НАСЛІДОК СУДОВОГО РОЗСУДУ

Природа зловживання суб'єктивним правом не може бути розглянута поза категорією розсуду в праві. Її значення для розуміння всієї багатогранності такого правового явища як зловживання правом важко переоцінити. Можливість уповноваженої особи діяти на свій власний розсуд виражається в свободі — певних варіантах поведінки, що реалізуються учасниками правовідносин. Якщо суб'єкт має юридично визнану свободу, з'являється можливість на законних підставах зловживати нею. Досить обґрунтованою уявляється наступна закономірність: чим ширше наданий суб'єкту розсуд, тим різноманітнішими можуть бути варіанти зловживання правом. Втративши можливість вчиняти на свій власний розсуд, уповноважена особа втрачає свободу, та як наслідок — можливість зловживати нею. От чому такі явища як розсуд в праві й зловживання правом взаємообумовлені. У більшості випадків розсуд в праві є причиною зловживання правом, а це означає, що зловживання правом можна розглядати як наслідок розсуду в праві.

Питання щодо розсуду в праві є досить широким та складним, саме тому дискусії щодо розсуду в праві тривають і досі.

На нашу думку, розгляд такого правового явища як зловживання правом саме через категорію розсуду в праві в національній правовій доктрині набуває особливої актуальності. Це пов'язано з розширенням сфери застосування цього правового явища, а також кола суб'єктів, що є учасниками таких правовідносин.

Оскільки, як ми вже зазначали, розгляд питання щодо зловживання правом через категорію розсуду є досить багатограним, пропонуємо, як характерний випадок, розглянути зловживання правом, що є наслідком судового розсуду. Дослідження розсуду в теорії права та юридичній практиці надасть можливості запропонувати ефективні заходи щодо запобігання та припинення такого негативного правового явища як зловживання правом.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці питання зловживання правом досліджували багато науковців, зокрема М. Агарков, С. Алексєєв, М. Бару, Ж. Бержель, С. Братусь, О. Волков, Г. Гаджисєв, В. Грибанов, В. Доманжо, В. Ємельянов, С. Зайцева, М. Ібрагімова, Р. Ієринг, П. Ізбрехт, О. Йоффе, В. Крусс, В. Кудрявцев, М. Малєїн, О. Малиновський, О. Офман, Й. Покровський, О. Поротікова, Т. Полянський, В. Рясенцев, О. Скаун, К. Скловський, Є. Суханов, М. Хміль, А. Юдін, Т. Яценко та багато інших.

Відсутність узгоджених підходів до розуміння сутності зловживання правом, особливостей виявлення та припинення окремих його проявів вимагає дослідження зловживання правом саме як наслідку судового розсуду.

Метою даної статті є теоретико-правове дослідження наукових підходів до розуміння зловживання правом як наслідку судового розсуду.

Категорія «розсуд у праві» є багатоаспектною. При її аналізі необхідно звертати увагу на те, що вона, головним чином, відноситься до суб'єктивної сторони правомірної поведінки. У зв'язку з цим, розсуд можна визначити як вибір суб'єктом мети та способів її досягнення, або як можливість виражати свою волю й приймати рішення незалежно від волі інших осіб.

На нашу думку, при розгляді дій пов'язаних із розсудом не тільки суддів, але й інших учасників процесу, їх необхідно розглядати як «судовий розсуд». У випадках, коли мова йде про можливі варіанти розсуду тільки суддів (прийняття рішення про виконання процесуальних дій, оцінка доказів, прийняття рішення по справі тощо) їх необхідно розглядати як «суддівський розсуд». Таким чином «судовий розсуд» є більш широким та багатоаспектним поняттям, ніж «суддівський розсуд». Розгляд проблеми зловживання правом саме як наслідку судового розсуду дозволить запропонувати ефективні заходи щодо припинення та запобігання такому правовому явищу як зловживання правом.

На думку А. Барака визначення терміну «розсуд» як свободи вибору з числа законних альтернатив вимагає, щоб існувала сфера у якій правомочна сторона вільна обирати між різними варіантами поведінки; якщо такої області не існує — розсуд зникає. Вчений виокремлює абсолютний розсуд, коли носій розсуду може прийняти практично будь-яке рішення, що уявляється йому найкращим та обмежений розсуд, коли суб'єктивне рішення особи, яка володіє правом на розсуд, обмежене умовами й формою рішення, а також факторами, що необхідно брати до уваги [1, с. 27-28].

До ознак, що характеризують судовий розсуд, слід віднести: легальність; інтелектуально-вольовий характер; правоздатність і дієздатність суб'єкта судового розсуду; цілеспрямованість розсуду (розсуд завжди спрямований на вибір варіантів поведінки, необхідних для досягнення конкретної мети).

Окрім вищезазначених ознак можна виділити ще й інші характерні ознаки судового розсуду. Так, В. Камішанський до останніх відносить: наявність у суб'єкта певних владних повноважень; юридично забезпечену можливість вибору способів реалізації повноважень; врахування прав і законних інтересів третіх осіб [2, с. 90-93].

На розсуд уповноваженої особи впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, від впливу яких тією чи іншою мірою залежить вибір можливих варіантів поведінки. Серед об'єктивних факторів можна виділити: соціально-економічні, політичні, ідеологічні, культурні та інші особливості того конкретно-історичного періоду, в якому діє зазначений уповноважений суб'єкт. До суб'єктивних факторів відносяться: рівень індивідуальної правосвідомості, правослухняність особи, особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей, моральні якості особи, віросповідання індивіда тощо.

Зазначимо, що законодавець за допомогою юридичної техніки вживає різноманітних прийомів здійснення судового розсуду:

1. регламентує суспільні відносини на основі принципу «дозволено все, що не заборонено законом», надає суб'єкту можливість вибору будь-якої поведінки з урахуванням заборон, встановлених чинним законодавством;

2. застосовує диспозитивний метод правового регулювання, надає суб'єкту право самостійно визначати момент вступу в правовідносини, строки можливості здійснення права, обсяг прав, обов'язків і міру відповідальності;

3. створює правову норму з визначеними або альтернативними приписами, які надають можливість суб'єкту обрати вид правомірної поведінки, а також утримується від застосування певних положень, що обмежують свободу вибору уповноваженої особи;

4. використовує, у необхідних випадках, оціночні поняття (категорії), з метою розширення меж судового розсуду уповноваженої особи;

5. не накладає заборони на розширювальне тлумачення тих або інших термінів або обставин, що визначають вільний розсуд уповноваженої особи, не обмежує можливість застосування законодавства за аналогією;

6. обмежує сферу втручання державних органів і посадових осіб в процес ухвалення рішення суб'єктом судового розсуду;

7. встановлює перелік припустимих варіантів поведінки суб'єкта;

8. у цілому ряді випадків може безпосередньо вказати на те, яке право може здійснюватись суб'єктом на власний розсуд [3, с. 169-170].

Зрозуміло, що сфера розсуду уповноваженого суб'єкта не є безмежною, як не є безмежною й сама свобода. І хоча її контури бувають окреслені розмито, межі судового розсуду все-таки існують. Насамперед, це ті межі, які відносяться до будь-якого процесу здійснення прав (добросовісність, розумність, справедливість).

Конкретні межі розсуду в кожному окремому випадку можуть бути передбачені чинним законодавством. Наприклад, відповідно до ч. 3. ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки [4]. Відповідно до ст. 13 ЦК України при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав цих вимог, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом [5].

Зрозуміло, що в контексті розгляду проблеми судового розсуду мова повинна йти перш за все про відповідальність уповноваженого суб'єкта за можливі наслідки власних майбутніх дій. З огляду на це, відпо-

відальність суб'єкта судового розсуду це, перш за все, розуміння ним імовірності заподіяння власними правомірними діями негативних наслідків іншим суб'єктам суспільних відносин, а також усвідомлення ним шкідливості деяких обраних способів вибору варіантів поведінки і прагнення уникнути заподіяння шкоди.

Окремо зазначимо, що вибір уповноваженим суб'єктом такого варіанту поведінки, який не відповідає необхідній потребі, а лише заподіює шкоду іншим особам, розглядається як намір вчинити шикану. Шикана може мати як матеріальний, так і процесуальний характер. Наприклад, позивач, аби «допекти» відповідачеві, звертається до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди, наперед знаючи про безперспективність такого позову. Адже доводити свою невинність повинен відповідач, а це, як відомо, несе для нього багато незручностей майнового й морального характеру. Це приклад процесуальної шикани. Відповідно до вимог статті 13 ЦК України не допускаються дії осіб, що вчиняються виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав цих вимог суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами та застосувати інші наслідки, передбачені законом. Якщо суб'єкт обирає варіант поведінки, який порушує зміст правової норми, виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, то мова йде про шикану матеріального характеру [6].

Шикана як вид зловживання правом законодавчо заборонений, отже і судовий розсуд з вибору шкідливого способу здійснення права вважається забороненим.

Таким чином, виходячи з проведеного нами дослідження можна дійти висновку, що таке правове явище як зловживання правом може бути наслідком судового розсуду. Чим ширше наданий суб'єкту судовий розсуд — тим більше можливостей зловживати ним. Зловживання правом можливе як при задоволенні власного інтересу, так і при виході суб'єкта за межі наданого їй судового розсуду. Якщо суб'єкт діє виключно з наміром заподіяння шкоди іншим особам, то його дії можна кваліфікувати як шикану.

У ході проведеного дослідження встановлено, що дослідження в теорії права категорії судового розсуду дозволяє здійснити аналіз такого правового явища як зловживання правом та визначити можливі заходи та засоби запобігання йому.

Використані джерела:

1. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак. — М.: НОРМА, 1999. — 364 с.
2. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения / В.П. Камышанский. — М.: Юнити Дана, Закон и право, 2000. — 303 с.
3. Малиновский А.А. Злоупотребление правом (основы концепции) / А.А. Малиновский. — М.: МЗ-Пресс, 2002. — 122 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
5. Цивільний кодекс України // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Гражданское право Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://shpargalki-pravo-grajdanskoe/problema-zlovjivannya-pravom.html>

Бакаєв Д. С. Проблема зловживання правом як наслідок судового розсуду.

У статті досліджуються теоретичні підходи до визначення природи зловживання правом як форми реалізації судового розсуду. Автором здійснюється аналіз проблеми зловживання правом як наслідку судового розсуду. Визначаються проблеми та перспективи подальшого розвитку концепції зловживання правом у вітчизняній правовій науці.

Ключові слова: зловживання правом, суб'єктивне право, об'єктивне право, межі здійснення розсуду.

Бакаєв Д. С. Проблема злоупотребления правом как следствие судебного усмотрения.

В статье исследуются теоретические подходы к определению природы злоупотребления правом как формы реализации судебного усмотрения. Автором осуществляется анализ проблемы злоупотребления правом как следствия судебного усмотрения. Определяются проблемы и перспективы дальнейшего развития концепции злоупотребления правом в отечественной правовой науке.

Ключевые слова: злоупотребление правом, субъективное право, объективное право, границы осуществления усмотрения.

Bakaiev D. The problem of abuse of rights as a result of judicial discretion.

The theoretical approaches to the definition of the abuse of rights' nature as a form of judicial discretion execution are studied in this article. The author analyzes the abuse of right as the effect of judicial discretion. The problems and the prospects of the conception's of abuse of the right further development in national legal science are determined.

Key words: the abuse of right, the subjective right, the objective right, the legal discretion, discretion execution limits.

Рекомендовано до друку кафедрою історії і теорії держави та права Запорізького державного університету.